

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.125

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i3\(32\).610](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i3(32).610)

О. П. Корецький
orcid.org/0000-0002-2182-1436
начальник відділу
Державного бюро розслідувань

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ТЕОРІЇ ПІЗНАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Актуальність статті включає основи логічного пізнання на підставі методологічних правових підходів. Наука кримінального процесу поєднана з кримінальним правом, криміналістикою, судовою експертизою, оперативно-розшуковою діяльністю. Кожна наукова галузь права формулює свою методологію, яка відображає особливості об'єкту дослідження. Наукові знання вважаються достовірними і об'єктивними, оскільки припускають застосування методів, способів, дотримання низки теоретичних і практичних положень під час досудового та судового провадження.

Мета статті полягає у визначенні теоретичних підходів, методологічних положень наукового пізнання, які до кінця не мають єдиного визначення. Вчені в галузі теорії права по різному трактують поняття «структурної побудови методології», співвідношення «методу» та «методики».

Новизна включає визначення методів, методології, які застосовуються під час встановлення обставин кримінального правопорушення та вини підозрюваного на стадії досудового розслідування. Основа методологічного підходу визначення вини повинна бути встановлена на підставі предмету доказування. Слідчий, прокурор, суддя під час виконання завдань кримінального процесу повинні неупереджено, на основі внутрішнього переконання встановити обставини кримінального правопорушення та логічно поновити всі дії, які відбувалися у минулому. Тільки підозрюваний може відповісти на запитання, відносно якого об'єкту, за яким умислом він вчинив кримінальне правопорушення. Слідчий, прокурор, суддя повинні на підставі матеріального права за допомогою форми процесу та методів пізнання закріпити фактичні дані та докази, які вказують на вину підозрюваного. На стадії судового розгляду суддя, колегіальний суд повинні перевірити всі докази та визнати вину обвинуваченого.

Теоретичні положення пізнання були предметом розгляду філософії, психології, криміналістики, однак теоретичні підходи методології у кримінальному процесі до кінця не визначені, особливо

це стосується елементів пізнання обставин кримінального правопорушення. Кожен учасник кримінального процесу самостійно оцінює докази вини або їх відсутність, тому науковий підхід до теоретичних аспектів пізнання завжди залишається актуальним.

Методологічні підходи в теорії права були предметом розгляду багатьох вчених, які виокремили наукові методи, методологію та методіку. На підставі теоретичних положень практика розробила свої підходи. Так, Є.В. Ильєнков., Д.А. Керимов, В.П. Малахов та інші вчені визначають проблеми методології, розуміння її особливостей на підставі методів пізнання. Вони на підставі аналізу теоретичних положень дійшли висновку, що методологія включає в себе систему методів [2; 3; 10].

М.М. Рассолов входить у теоретичне протиріччя та розглядає систему методів як складову частину методології, включаючи поняття про самі методи на підставі класифікації, ефективного застосування, теоретичного обґрунтування методів пізнання [11, с. 23]. Л.М. Лобойко, В.М. Сирих, Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.Ю. Хабло та інші, обґрунтовуючи методи, зазначають, що вони носять об'єктивний характер, а пізнання вимагає спеціального методологічного підходу. Методологія як сукупність знань про методи носить конкретно-історичний зміст і може відрізнятися від окремих методів пізнання [8; 13, с. 361–362; 16, с. 22].

В.С. Нерсесянц вказував про співвідношення методології та методів, що є діалектичне співвідношення цілого та частини, системи і елемента, загального і окремого. Він теоретично обґрунтував системний характер методології [12]. Р. Лукич під час розкриття поняття методології вважав, що методи наукового пізнання повинні бути пов'язані з практичною діяльністю та включати методи реалізації норми права [6].

Можна зазначити, що введення окремих елементів у методологію не повинно бути здійснено тому, що в такому разі методологія зливається з предметом науки. Перший елемент методології

заснований на системному підході, який зумовлюється системою наукового пізнання, що має власні інтегративні закономірності. Ці закономірності зумовлені взаємодією її компонентів, зв'язками і відносинами, в які вони вступають у рамках єдиної системи, мають свої властивості, відмінні від їхнього існування.

Теоретичний підхід визначає загальні, спеціальні та приватні методи процесу пізнання. Фундаментальні, загальнотеоретичні концепції визначають методи пізнання, які зберігають власну самостійність і виступають як загальні філософські закони або категорії, висвітлюючи загальні, приватні методи у конкретних обставинах.

Другий елемент методології – стадійність пізнання. Перша стадія пізнання включає в себе отримання повної, об'єктивної, достовірної інформації, друга – включає порівняльний аспект. У цьому разі інформація аналізується з метою виявлення розбіжностей. Наступна стадія побудована на підставі узагальнення стійких ознак, отриманих під час порівняння. Закінчується стадійність визначенням абстрагування та формуванням узагальнених результатів. З основними стадіями пізнання співвідносяться методологічні рівні.

У науковій літературі вказується на органічний зв'язок, взаємозалежність, взаємопроникнення між різними етапами наукового пізнання. В.В. Лазарев, С.В. Липень та інші вважають, що метод можна розглядати як своєрідне знання. Метод – це елементи дослідницького процесу, пошук, виявлення, збільшення нового знання. Вони вказували, що предмет може переходити в метод. Так, засада (принцип) верховенства права та закону є складовою частиною предмету правової та фундаментальної методологічної підстави [5, с. 312].

В.А. Козлов звертає увагу на методологічну роль наукових правових абстракцій, які є складником предмета науки. На підставі методології встановлюється сутність закономірності сторін, їх зв'язки. Пропонуються правила, принципи застосування теоретичних категорій у пізнавальних процедурах. Він вказував на необхідність врахування не тільки об'єкту пізнання, але і закономірності пізнавального процесу. Крім того, об'єкт юридичної науки вимагає застосування не тільки юридичного знання, а й інших пізнань у різних наукових галузях. Усе це свідчить про зв'язок предмету та методу наукового пізнання [4].

Не можна погодитися, що предмет може стати самостійним методом пізнання. Методологічне значення правових категорій, теоретичних конструкцій не слід відносити безпосередньо до методів наукового пізнання. Розробка методології є результатом спеціальних наукових досліджень, у рамках яких проводиться аналіз існуючих наукових теорій і науково-практичної діяльності.

Виклад загального матеріалу. Чинний КПК України встановлює диспозитивність дослідження доказів. Стаття 26 КПК України вказує, що сторони кримінального провадження мають встановлені чинним КПК України права та обов'язки, які вони повинні використовувати для законного отримання доказів. Межі доказів обвинувачення повинні відповідати предмету доказування. Слідчий, прокурор повинні їх отримати під час досудового розслідування та оцінити на підставі внутрішнього переконання, логічного, психологічного, неупередженого, об'єктивного підходу, за допомогою методу пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення.

Під час судового розгляду кримінального провадження суддя, колегіальний суд повинні перевірити всі докази та визначити вину або невинуватість обвинуваченого. Суддя повинен ухвалити та проголосити вирок тільки на підставі доказів обвинувачення, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим. Слідчий досліджує фактичні дані і на їх підставі формулює повідомлення про підозру. Адвокат, захисник проводить аналіз доказів під час досудового та судового провадження та визначає, які докази допустимі у кримінальному процесі.

На стадії досудового розслідування слідчий суддя вирішує питання, які винесені на його розгляд сторонами процесу. Досліджуючи докази, слідчий суддя повинен скласти та проголосити ухвалу. На її підставі слідчий, прокурор мають право на проведення слідчих розшукових дій, які тимчасово обмежують процесуальні права та обов'язки учасників кримінального провадження. Диспозитивність правових норм на стадіях процесу зумовлюється тим, що вони виступають основою для правового регулювання відповідних правових відносин і визначають правову активність сторін, учасників процесу щодо оцінки доказів.

Термін «диспозиція» походить від лат. «dispositio» – «розташування», «розподіл», «розпорядок». У кримінальному процесі диспозиція визначається з точки зору публічного права. Теорія процесу розглядала практичні аспекти диспозитивності. Незважаючи на декілька теоретичних проблем, диспозитивним нормам права не приділяється достатньої уваги.

Диспозитивні норми поєднують два правила поведінки учасників процесу. Так, це стосується правових повноважень, які встановлені законодавством відносно сторони обвинувачення та слідчого судді, судді, колегіального суду. Закон встановлює процедуру для сторін процесу, як вони повинні діяти на підставі диспозиції правової норми, що регламентує проведення слідчих розшукових дій. У такому разі слідчий, прокурор повинні встановити обставини кримінального правопорушення та істину за своїм внутрішнім

переконанням. Диспозитивність правових норм взаємопов'язана з імперативними нормами права та має обов'язковий припис, на підставі якого сторони процесу повинні виконувати надані їм процесуальні суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Правові норми кримінального права та процесу поділяються на матеріальні та процесуальні. На підставі норм матеріального права слідчий, прокурор, суддя встановлюють кваліфікацію кримінального протиправного діяння. Склад кримінального правопорушення повинен визначатися на основі об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони. Норми процесуального права застосовуються під час фіксації кримінального правопорушення. З їх допомогою слідчий, прокурор відновлюють обставини кримінального правопорушення, визначають мотив, мету, вину підозрюваного.

Властивість диспозитивних норм права необхідно враховувати, якщо під час їх застосування на перший план виступає момент дозволу. В такому разі норми права встановлюють диспозитивність щодо учасника кримінального провадження, а саме правило конкретної поведінки, яке відображено в нормі, якщо учасники процесу не врегулюють таке питання самостійно.

Ототожнювати процесуальні повноваження сторони обвинувачення та диспозитивні норми, які стосуються різних класифікацій правових норм, не можна. Якщо повноваження належать до конкретної форми правової норми та зобов'язують або забороняють виконувати конкретні правові дії, то диспозитивні повинні діяти на підставі методу правового регулювання. Основою диспозитивності є пізнання. З точки зору кримінального процесу метод пізнання включає в себе процедуру, процесуальні засоби збирання, дослідження та оцінку доказів протягом досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

П.Г. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтевський, Г.С. Семаков та інші, розглядаючи криміналістичні методи пізнання, пропонують правила та практичні рекомендації щодо їх використання у кримінальному провадженні. Основа теоретичних положень складається із розробки цього методу, встановлення системного підходу під час розкриття, досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Автори запропонували систему правил і рекомендацій щодо пізнання обставин кримінального правопорушення [1].

І.М. Лузгін, Е.Д. Лукьянчиков, В.М. Стратонов та інші визначали елементи теорії пізнання, яка поєднується з обставинами встановлення істини у кримінальному процесі. Розкриваючи криміналістичні методи, методологію, розвиток теорії пізнання, автори вказували на необхідність встановлення об'єктивних закономірнос-

тей під час досудового розслідування та судового розгляду [7; 9; 15].

Під час досудового розслідування діють методи пізнання, які визначені життєвим досвідом слідчого, прокурора, судді. Застосування різних форм і методів досудового розслідування необхідно визначати на підставі пізнання обставин кримінального правопорушення. Чинне законодавство встановило проведення негласних слідчих (розшукових) дій, застосування під час їх проведення технічних засобів, а саме встановлення спеціальних методів пізнання, які раніше були визначені теорією оперативно-розшукової діяльності.

Слідчий під час використання того чи іншого методу повинен залучити спеціаліста, скласти клопотання до слідчого судді про проведення експертизи, отримати фактичні дані за допомогою технічних засобів фіксування кримінального правопорушення, тобто вибрати тактику встановлення обставин кримінального правопорушення та застосувати технічні засоби, з допомогою яких і розкрити кримінальне правопорушення.

Е.Д. Лукьянчиков, В.С. Стратонов та інші вважають, що методом криміналістичного пізнання є спеціальні прийоми, засоби встановлення, збирання, дослідження та оцінки доказів з метою встановлення істини. Вони надають класифікацію специфіки факторів пізнавальної діяльності під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження [9; 15, с. 66–75].

Аналіз теоретичних положень пізнання дає підстави зробити висновок, що окремі аспекти виникають із положень криміналістики, логіки, філософії. Кримінальний процес елементи пізнання, які визначені у чинному КПК України, приймає в іншому теоретичному значенні.

Перша категорія включає в себе взаємодію кримінального та процесуального законодавства. Ця конструкція визначає загальну мету, завдання, встановлює зміст і використовує види пізнавальної діяльності сторони обвинувачення. Слідчий, прокурор, суддя повинні визначити кваліфікацію кримінального правопорушення (злочину) на підставі диспозиції кримінального кодексу.

Структура кримінального закону визначає об'єкт, суб'єкт злочину, об'єктивну та суб'єктивну сторони. На підставі процесуального законодавства слідчий під час досудового розслідування повинен на підставі ст. 91 КПК України визначити склад злочину та довести вину підозрюваного.

Усі перераховані обставини кримінального правопорушення за ст. 91 КПК України повинні бути відображені у матеріалах кримінального провадження. Якщо слідчий не чітко визначить обставини кримінального правопорушення, то всі прогалини досудового розслідування будуть мати підстави для касування доказів вини обвинуваченого під час судового розгляду, а суддя, колегіаль-

ний суд не будуть мати підстав для ухвалення та проголошення обвинувального вироку.

Друга категорія предмету пізнання – зміст засобів і тактичних прийомів розслідування. Слідчий повинен проводити досудове розслідування за допомогою слідчих розшукових дій. Чинне законодавство встановило обмежене коло дій, за допомогою яких можна встановити обставини кримінального правопорушення. При цьому закон встановлює, що слідчий не має права застосовувати методи кримінального тиску, діяти шляхом обману, шахрайства. Окремо закон забороняє знущання з підозрюваного.

Висновки. Під час застосування методів пізнання слідчий, прокурор, суддя повинні визначити тактичні елементи, які допомагають встановити вину підозрюваного. Якщо слідчий не може до кінця визначити вину підозрюваного через відсутність професійних, юридичних та інших обставин, які впливають на його пізнання, він повинен звернутися до наглядового прокурора, слідчого судді, щоб вони допомогли йому встановити істину у кримінальному провадженні. Основою слідчої діяльності є чітко визначені докази, які підтверджуються на стадії судового розгляду.

Література

1. Біленчук П.Д., Гель А.П., Салтевський М.В., Семаков Г.С. Криміналістика (криміналістична техніка) : навч. посібник. Київ : Атика, 1998. 416 с.
2. Ильенков Э.В. Диалектическая логика: Очерки истории и теории. Москва : Наука, 1984. 320 с.
3. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монография. Москва : Аванта, 2001. 559 с.
4. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории государства и права : монография. Ленинград : ЛГУ, 1989. 120 с.
5. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права : учеб. пособие. Москва : Юрайт, 2010. 440 с.
6. Лукич Р. Методология права. Москва : Прогресс, 1981. 240 с.
7. Лузгин И.М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений* : материалы Межд. науч.-практ. конф. Москва, 25.октября 1984 года. С. 25–31.
8. Лобойко Л.М. Методи кримінального процесуального права : монографія. Днепр : ДДУВС. 2006. 352 с.
9. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВС, 2005. 359 с.
10. Малахов В.П. Общая теория государства и права: к проблеме правопонимания : учеб. пособие. Москва : Юнити-Дана, 2013. 412 с.
11. Рассолов М.М. Проблемы теории государства и права : учеб. пособие. М. : Юнити-Дана, 2007. 431 с.
12. Нерсесянц В.С. Проблемы общей теории права и государства : учеб. пособие. Москва : Норма-инфра, 1999. 816 с.
13. Сырых В.М. Логические основания общей теории права : монография. Москва : Юстицинформ, 2001. 528 с.

14. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Терно-граф, 2005. 272 с.

15. Стратонов В.М. Криміналістична теорія пізнавальної діяльності : монографія. Херсон : ХДУ, 2009. 440 с.

16. Удалова Л.Д., Рожнова В.В., Савицький Д.О., Хабло О.Ю. Кримінальний процес України: у питаннях і відповідях : учбовий посібник. Київ : НАВСУ, 2012. 215 с.

Анотація

Корецький О. П. Методологічний підхід до теорії пізнання у кримінальному процесі. – Стаття.

Стаття розглядає елементи загальних і спеціальних теорій кримінального процесу. Центральне місце в системі кримінального процесу займає теорія доказів і доказування. Теорія доказів визначила певні конструкції доказування. Перша з них побудована на підставі закону, друга – рішення слідчого судді на стадії досудового провадження. Третя конструкція передбачає встановлення доказів за погодженням сторін процесу на стадії судового провадження.

Основою доказування є теорія пізнання, яка включає в себе визначення методів, методології, які застосовуються під час встановлення обставин кримінального правопорушення та вини підозрюваного на стадії досудового розслідування. Теоретична конструкція методологічного підходу визначення вини підозрюваного, обвинуваченого повинна бути встановлена на підставі предмету доказування.

Слідчий, прокурор, суддя під час виконання завдань кримінального процесу повинні неупереджено, на основі внутрішнього переконання встановити обставини кримінального правопорушення та логічно поновити всі дії, які відбувалися у минулому. Тільки підозрюваний може відповісти на запитання, відносно якого об'єкту, за яким умислом він учинив кримінальне правопорушення. Слідчий, прокурор, суддя повинні на підставі матеріального права за допомогою форми процесу та методів пізнання закріпити фактичні дані та докази, які вказують на вину підозрюваного. На стадії судового розгляду суддя, колегіальний суд повинні перевірити усі докази та визнати вину обвинуваченого.

Доведено, що кожна наукова галузь права формує свою методологію, яка відображає особливості об'єкта дослідження. Наукові знання вважаються достовірними і об'єктивними, оскільки припускають застосування методів, способів, дотримання низки теоретичних і практичних положень під час досудового та судового провадження. Слідчий, прокурор, суддя повинні бути впевнені, що підозрюваний, обвинувачений учинив кримінальне правопорушення на підставі методів пізнання у кримінальному процесі.

Ключові слова: метод, методологія, пізнання, механізм, докази, доказування, слідчий, прокурор, суддя, учасник процесу.

Summary

Koreckiy O. P. Methodological approach to the theory of knowledge in the criminal process. – Article.

The article considers the elements of general and special theories of criminal procedure. The central place in the system of criminal procedure is the theory of evidence and proving the circumstances of the crime. The evidence theory has identified the following constructions of proof. The first was built on the basis of the law, the second – by the decision of the investigating judge at the stage of

pre-trial proceedings. The third construction provides for the establishment of evidence by agreement of the parties to the proceedings at the stage of court proceedings. The basis of proof is the theory of knowledge.

It is determined that each scientific branch of law formulates its own methodology, which expresses the characteristics of the object of research. The theoretical construction of the methodological approach to determining the guilt of the suspect, the accused must be established on the basis of the subject of proof. The investigator, prosecutor, judge during the performance of the tasks of the criminal process must directly, impartially, on the basis of internal conviction establish the circumstances of the criminal offense and logically resume all actions that took place in the past.

Only a suspect can answer the question of which object, on what intent, he committed a criminal offense. The investigator, prosecutor, judge must, on the basis of

substantive law, use the form of the process and methods of cognition to establish factual data and evidence that indicate the guilt of the suspect. At the trial stage, the judge, the collegial court must examine all the evidence and admit the guilt of the accused.

Scientific knowledge is considered reliable and objective if the prosecution and the judge reasonably apply legal methods, procedural methods of proving, while observing the theoretical and practical provisions of the criminal procedure. The investigator, prosecutor, judge must be sure that the suspect, the accused has committed a criminal offense on the basis of cognitive methods. Procedural decisions are made by the prosecution, the judge only after establishing all objective conditions that indicate the guilt of the accused in the process.

Key words: method, methodology, knowledge, mechanism, evidence, proof, investigator, prosecutor, judge, participant in the process.